

Гістарычны аналіз развіцця айчыннай дашкольнай лінгвадыдактыкі

Адной са складаючых зместу дашкольнай адукацыі выступае моўнае выхаванне дзяцей, авалоданне роднай мовай як каштоўнейшым скарбам нацыі, як найбольш выразнай праявай нацыянальнай культуры.

Адам Антонавіч Грымаць з гэтай нагоды слухна заўважаў, што «родная мова - гэта не проста сукупнасць умоўных сімвалаў, а той сродак, з дапамогай якога дзіця далучаецца да сваіх продкаў і нашчадкаў, гэта тое, што робіць яго прыналежным да бясконцага раду пакаленняў, якія жылі да яго і будуць жыць пасля яго». Таму фарміраванне такой важнай рысы асобы дзіцяці дашкольнага ўзросту, як нацыянальная самасвядомасць, «пачынаецца з пазнання роднай мовы, з усведамлення яе як найвялікшай каштоўнасці і святыні свайго народу».

Дашкольная лінгвадыдактыка, якая вывучае агульныя заканамернасці навучання дзяцей роднай, другой і замежнай мове, мае сваю гісторыю станаўлення і развіцця. На жаль, гэтая гістарычная галіна навукі ў Беларусі спецыяльна не даследавалася. Таму прадметам нашага даследавання стаў працэс станаўлення і развіцця айчыннай дашкольнай лінгвадыдактыкі.

Мяркуем, што ў працэсе станаўлення і развіцця дашкольнай лінгвадыдактыкі ў Беларусі можна ўмоўна вылучыць некалькі перыядаў.

I перыяд: другая палова XIX ст. - пачатак XX ст.- абгрунтаванне значэння роднай мовы для выхавання асобы.

Беларуская мова, якая ў Вялікім Княстве Літоўскім была дзяржаўнай, у выніку розных палітычных падзей паступова выцяснялася з дзяржаўных устаноў, у тым ліку навучальных. Прадстаўнікамі нацыянальна свядомай інтэлігенцыі рабіліся захады па стварэнні ўласнай нацыянальнай сістэмы народнай адукацыі. Галоўная задача - абарона роднага слова.

На карысць роднай мовы ў навучанні і выхаванні дзяцей выказаліся многія пісьменнікі і паэты. Сярод іх Ф. Багушэвіч, які заклікаў: «Не кідайце мовы сваёй, каб не ўмерлі». За выжыванне беларускай нацыі ад гвалтоўнай асіміляцыі клапаціўся Дунін-Марцінкевіч. У сярэдзіне XIX ст. ім была створана вясковая школа, у якой навучанне дзяцей вялося на беларускай

мове. Школа праіснавала каля года. Падобныя школы час ад часу ўзнікалі на тэрыторыі Беларусі.

Ідэя аб закладцы нацыянальнай школы была досыць папулярнай сярод беларускага народа ў канцы XIX - на пачатку XX ст. Рашуча і паслядоўна выступалі за адраджэнне беларускай літаратуры і мовы, стварэнне беларускай нацыянальнай школы такія вядомыя дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэння канца XIX - пачатку XX ст., як Э. Пашкевіч, Я. Колас, Я. Купала, С. Палуян, М. Багдановіч і інш. Асабліва вялікі ўклад у абарону беларускай мовы як «яркаму выяўленню народнасці» ўнёс народны паэт Беларусі і педагог Я. Колас. Паслядоўнік К. Д. Ушынскага і іншых рускіх педагогаў-дэмакратаў, Я. Колас імкнуўся ў маладых выхаванцах выклікаць пачуццё любові і «замілавання» да роднай мовы. Але з болей адзначаў, што ў школе «мова маці зневажаецца і забываецца».

Народны паэт не раз паўтараў, што беларускі народ пранёс сваё роднае слова, сваю мову праз вякі і не страціў яе. Ён быў прыхільнікам той думкі, што нацыянальная культура і мова беларускага народа павінны не толькі захоўвацца, але і развівацца, змагаўся за навучанне дзяцей на роднай мове, бо яна больш блізкая і зразумелая дзецям.

Ідэі Я. Коласа паўплывалі на погляды яго сучаснікаў. Сярод іх быў публіцыст і крытык С. Палуян, які першым на Беларусі ў пачатку XX ст. паставіў пытанне аб «нацыяналізацыі школы», галоўным элементам якой лічыў увядзенне выкладання на роднай мове.

Народны паэт Я. Купала ў многіх сваіх працах таксама падкрэсліваў неабходнасць арганізацыі народных школ з навучаннем на роднай мове, сцвярджаючы, што свабода і годнасць народа непарыўна звязаны з яго нацыянальнай культурай, душой якой з'яўляецца мова.

Асабліваю цікавасць з пункту гледжання сучаснай сацыялінгвістычнай сітуацыі ў Беларусі выклікаюць погляды вядомага беларускага паэта і літаратуразнаўцы М. Багдановіча. Выступаючы за авалоданне дзецьмі роднай беларускай мовай з першага дня навучання, М. Багдановіч звяртаў увагу і на

ўзаемасувязь у выкладанні дзвюх роднасных моў - беларускай і рускай.

Дзейнасць беларускіх асветнікаў не прайшла дарэмна. У 1914 г. царскі ўрад нарэшце дазволіў адкрыць беларускія школы. Але нацыянальныя школы з'явіліся толькі пасля лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.

II перыяд развіцця айчыннай лінгвадыдактыкі: пачатак XX ст - 20-я гг. XX ст. - стварэнне першых падручнікаў для дзяцей на беларускай мове, пошукі зместу моўнай адукацыі.

У XIX ст. на беларускай мове дазвалялася друкаваць толькі фальклорныя матэрыялы. На пачатку XX ст. на фоне барацьбы за беларускую школу пачалі распрацоўвацца метадыкі навучання беларускай мове, стварацца вучэбныя даведнікі. Але беларускія выданні да рэвалюцыі 1905-1907 гг. друкавалі, як правіла, лацінскім шрыфтам. Так, у 1905 г. быў ананімна выдадзены на лацініцы «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання» (аўтар В. Іваноўскі). Затым на яго аснове К. Каганец апублікаваў кірылічны варыянт лемантара (буквара).

Сярод першых аўтараў беларускіх падручнікаў - Цётка. Ёю былі падрыхтаваны такія вучэбныя кнігі, як «Гасцінец для малых дзяцей» (на лацініцы) і «Першае чытанне для дзяцей-беларусаў» (абодва ў 1906 г.). Дзейнасць Цёткі па выданні чытанак для дзяцей першага года навучання паклала пачатак развіццю навучання на роднай мове. Я. Колас таксама стварыў кнігу для чытання, па якой маглі вучыцца дзеці ў беларускай школе. Гэта было «Другое чытанне для дзяцей-беларусаў», выдадзенае ў 1909 г. «Другое чытанне» справядліва лічыцца вызначальным этапам на шляху станаўлення нацыянальнай літаратуры для дзяцей. Дапаможнік пабудаваны ў многім па прыкладзе падручніка К. Дз. Ушынскага «Роднае слова». Коласаўская чытанка прасякнута ідэямі народнасці і гуманізму. Абсалютная большасць матэрыялаў чытанкі захоўвае адукацыйнае і выхаваўчае значэнне і сёння.

Адзначым у справе выдання вучэбных кніг для дзяцей і В. Ластоўскага. Ім у 1915 г. быў выдадзены падручнік «Першая чытанка, кніжыца для

беларускіх дзетак дзеля навукі чытання». Асабліваць гэтай вучэбнай кнігі ў тым, што на яе старонках ўпершыню для вучняў пачатковай школы даваліся матэрыялы аб гістарычным мінулым Беларусі.

Усе аўтары першых беларускіх вучэбных кніг для дзяцей звярталі асаблівую ўвагу на развіццё вуснай мовы дзяцей.

З'яўленне першых вучэбных кніг для дзяцей на беларускай мове было крокам наперад у барацьбе за нацыянальную школу. Прынцыпы народнасці, даступнасці, развіцця нацыянальнай самасвядомасці ў дзяцей узбагачаліся і развіваліся наступнымі пакаленнямі беларускіх педагогаў.

III перыяд: станаўленне непасрэдна дашкольнай лінгвадыдактыкі -20–40-я гг. XX ст. - першапачатковая распрацоўка пытанняў зместу і метадаў навучання дзяцей мове, сцвярдженне метадыкі развіцця маўлення дашкольнікаў як асобнай галіны.

У пачатку 20-х гг. XX ст. школы Беларусі пераходзілі на навучанне на роднай мове. Таму з'яўленне ў 1926 г. метадычнага дапаможніка Я. Коласа «Метадыка роднай мовы» было вельмі своечасовым. Заслуга яго у тым, што ён сістэматызаваў усё тое каштоўнае, што выказвалася ў педагагічнай літаратуры ў галіне метадыкі першапачатковага навучання, абгрунтаваўшы гэта з улікам спецыфікі выкладання беларускай мовы.

На думку Я. Коласа, галоўная роля роднай мовы ў школе - яе месца ў жыцці грамадства. Сярод іншых прадметаў у пачатковай школе яна вызначаецца, паводле педагога, трыма момантамі: адукацыйным, выхаваўчым і практычным значэннем у сувязі з чытаннем і пісьмом. Пры гэтым Я. Колас указваў на цесную сувязь мовы з мысленнем, пазнавальнай дзейнасцю вучняў.

Адным з важных педагагічных сродкаў Я. Колас лічыў далучэнне дзяцей да мастацкай літаратуры. Кніга, пісаў ён, мае важнае значэнне ў сэнсе развіцця і пашырэння ведаў вучняў. Чытанне з'яўляецца важнай крыніцай развіцця мовы дзяцей. Чытаючы, дзіця непрыкметна засвойвае новыя словы, новыя выразы, вобразы, якімі яно карыстаецца, свядома ці несвядома, у сваёй

жывой мове. Чытанне служыць і эстэтычнаму выхаванню дзяцей, узбагачае фантазію новымі вобразамі, выходзіць густ да прыгожага, да паэзіі і мастацтва. Я. Колас вылучыў патрабаванні да матэрыялу для чытання: твор павінен быць высокай вартасці ў сацыяльным і ў эстэтычным сэнсе, літаратурна правільным, цікавым для дзяцей, павінен даваць верныя веды, падводзіць да вывадаў. Вызначаныя педагогам патрабаванні прад'яўляюцца да дзіцячых твораў і сэння.

Актуальным з сучаснага пункту погляду з'яўляецца падыход Я. Коласа да развіцця маўлення вучняў як сродку зносін. Следам за псіхолагам Дзюі, ён адрознівае сацыяльнае і інтэлектуальнае ўжыванне мовы, падкрэсліваючы, што настаўніку трэба ясна размяжоўваць мову як прадмет выкладання ад мовы як фактару сацыяльных зносін дзяцей, устанавіць правільныя адносіны паміж роднай стыхіяй гаворкі і пэўнымі нормама літаратурнай кніжнай мовы. Патрабаванне абавязана на інтарэсы дзяцей, фарміраваць у іх мову як сродак зносін на блізім іх жыццёваму вопыту матэрыяле гучыць надзённа і ў наш час.

Заснавальніцай дашкольнай лінгвадыдактыкі ў Беларусі з'яўляецца Ул. Ф. Луцэвіч, жонка і паплечніца Я. Купалы. Галоўным напрамкам работы Уладзіславы Францаўны як педагога (а яна працавала выхавальніцай і загадчыцай дзіцячага сада № 8, які меў статус апорнага) было развіццё асобы дзіцяці сродкамі роднага слова, знаўцай і выдатным прапагандыстам якога яна з'яўлялася.

У методыцы развіцця маўлення ў 20–40-я гг. асноўная ўвага накіроўвалася навыкарыстанне мастацкай літаратуры: чытанне апавяданняў, гутаркі па іх змесце, завучванне вершаў. У гэтым жа рэчышчы вяла работу і Ул. Ф. Луцэвіч. Яна збірала і сама апрацоўвала для дзяцей беларускія казкі, якія выйшлі асобнымі выданнямі. Уладзіслава Францаўна выдала і некалькі зборнікаў вершаў і казак для дзяцей.

У гэты ж перыяд выйшлі працы паплечніц Ул. Ф. Луцэвіч: М. І. Савёнак («Расказванне ў дашкольных установах») і Н. І. Каржовай («Грамата ў

дашкольных установах і «0» групах школ»), якія працавалі пад яе кіраўніцтвам. Разам яны здолелі стварыць цэласную сістэму выхавання і навучання роднай мове сродкамі мастацкай літаратуры, што адпавядала патрабаванням таго часу.

IV перыяд: 40-80-я гг. XX ст. - далейшая распрацоўка пытанняў зместу і метадаў навучання дзяцей мове, стварэнне метадычнага забеспячэння працэсу развіцця маўлення дзяцей, пастаноўка праблемы руска-беларускага двухмоўяўдашкольнікаў.

У вызначаны перыяд сацыялінгвістычная сітуацыя ў Беларусі значна змянілася. Палітыка русіфікацыі, якая праводзілася ў той час, прывяла да страты ў значнай часткі насельніцтва пачуцця нацыянальнай культурнай спадчыны, кампанентам якой з'яўляецца і родная мова. Гэта не магло не сказацца на сферы адукацыі, у тым ліку дашкольнага выхавання.

Асноўны акцэнт у вырашэнні праблемы беларускамоўнага развіцця дзяцей па-ранейшаму рабіўся на азнаямленні іх з беларускай мастацкай літаратурай (В. В. Рэгель, Д. П. Шышонок і інш.). У рэспубліцы дзейнічала распрацаваная ў АПН СССР «Программа воспитания в детском саду», у якую былі ўнесены нязначныя дапаўненні па азнаямленні дзяцей з беларускай прыродай, фальклорам, літаратурай і музыкай. Так, у праграму былі ўключаны толькі 14 беларускіх вершаў і казак. Методыка развіцця беларускага маўлення дашкольнікаў ў тых гадах не распрацоўвалася. Выхавальнікі дашкольных устаноў працавалі па метадычных дапаможніках, выдадзеных у Расіі, праводзячы заняткі па развіцці маўлення на рускай мове.

Але пачынаючы з 70-х гг. у Беларусі пачалі паступова з'яўляцца першыя метадычныя распрацоўкі па навучанні дашкольнікаў беларускай грамаце і азнаямленні з беларускай мастацкай літаратурай (Л. А. Талер, А. А. Каляда, Н. С. Старжынская, Н. І. Маскаленка), прызначаныя для навучання дзяцей, для якіх беларуская мова была роднай.

Амаль незаўважаным ў тых часы засталася даследаванне, праведзенае на пачатку 70-х гг. Е. Г. Андрэевай, у якім раскрываліся некаторыя асаблівасці

руска-беларускага маўлення дашкольнікаў. У прыватнасці, яна вывучала ўплыў адначасовага вывучэння дзецьмі рускай і беларускай моў на іх пазнавальныя магчымасці. Названае даследаванне з'явілася першым крокам да вырашэння праблемы руска-беларускага і беларуска-рускага двухмоўя ў дашкольнікаў.

V перыяд: канец 80-х гг. XX ст. - пачатак XXI ст. - распрацоўка тэарэтычных асноў дашкольнай лінгвадыдактыкі па асноўных напрамках развіцця маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя, стварэнне адпаведных метадычных дапаможнікаў.

З 1988 г. ва ўсіх дашкольных установах Беларусі былі ўведзены абавязковыя заняткі па азнаямленні дзяцей з беларускай мовай, рэкамендавалася праводзіць па-беларуску заняткі па азнаямленні з наваколлем і з'явамі грамадскага жыцця. Як аказалася, у сістэме дашкольнага выхавання шмат шчырых прыхільнікаў адраджэння роднага слова. На першых парах менавіта на іх энтузіязме грунтавалася навучанне беларускай мове ў дзіцячым садзе. Многія з іх самі распрацоўвалі заняткі па беларускай мове, па азнаямленні з беларускай дзіцячай літаратурай, сцэнарыі беларускамоўных фальклорных святаў, літаратурныя ранішнікі і т. п. («Пралеска» за 1991-1995 гг.). З друку выйшлі метадычныя дапаможнікі па развіцці беларускага маўлення дашкольнікаў, падрыхтаваныя В. Ляшук, В. Кукса і інш.

Хаця пасля майскага рэферэндуму 1995 г. працэс беларусізацыі дашкольных устаноў развіваўся марудна, праблема забеспячэння іх навукова выверанай стратэгіяй і метадыкай навучання дашкольнікаў беларускай мове не згубіла сваёй актуальнасці. Па-першае, шэраг груп ў дзіцячых садах засталіся беларускамоўнымі. Па-другое, у дзіцячых дашкольных установах з рускім моўным рэжымам беларуская мова, згодна з нацыянальнай праграмай «Пралеска», усё роўна вывучаецца, толькі ў меншым аб'ёме. Паўстала неабходнасць грунтоўнага навуковага забеспячэння працэсу навучання рускамоўных дашкольнікаў беларускай мове, развіцця іх беларускага маўлення як сродку зносін, пазнання, моўнага мыслення, планавання і

арганізацыі дзейнасці.

Тэхналогія маўленчага і лінгвістычнага развіцця дашкольнікаў у сітуацыі блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя была распрацавана ў канцы 90-х гг. Н. С. Старжынскай. Значны ўклад у распрацоўку гэтай праблемы ўнесла Дз. М. Дубініна.

Сацыялінгвістычная сітуацыя ў Беларусі дыктуе неабходнасць фарміравання двухмоўнай асобы дзіцяці. На вербальна-семантычным узроўні гэта азначае валоданне дзвюма мовамі - рускай і беларускай. На лінгвакагнітыўным узроўні двухмоўная асоба пазнае адну «карціну свету» сродкамі дзвюх моў, у выніку чаго атрымлівае цэласныя ўяўленні аб культуры роднай краіны. На прагматычным (дзейнасна-матывацыйным) узроўні двухмоўная асоба валодае маўленчымі навыкамі і камунікатыўнымі ўменнямі на рускай і беларускай мовах. Таму ў цяперашні час пад кіраўніцтвам Н. С. Старжынскай вядзецца распрацоўка праблемы інтэграванага падыходу да развіцця рускага і беларускага маўлення дашкольнікаў.